

I. Valentinianus védelmi koncepciója és a 374–75-ös kvád–római háború

Bernát Péter

Az I. Valentinianus-féle védelmi koncepció végrehajtását, mely szerint a római határvédelem első vonalát a barbaricumba tolták előre, a 370-es évek első felében kezdék meg a Közép-Duna-medencében. Ennek során sor került a Magyar Alföldön található Csörsz-árokrendszer előretolására, valamint több, a Duna bal partján fekvő római katonai létesítmény felépítésére. Ezen munkálatok azonban a nem körültekintő diplomáciai előkészítés miatt háborúhoz vezettek a rómaiak és a kvádok között 374–75-ben. A 375-ös római megtorló akció pedig az egyetlen IV. századi római hatművelet Pannonia térségében, melyet pontosan rekonstruálhatunk, és amelyre kísérletet is teszek tanulmányomban.

The fulfillment of the concept of defense by Valentinianus I. started in the first part of 370 in the Central Danube basin. This concept consisted in pushing forward the Roman frontier defense towards the „Barbaricum”. In the course of this act the ditch system called „Csörsz”, located in the Great Hungarian Plain was pushed forward, and several Roman military establishments were built up on the left bank of the river Danube. These works led to a war between the Romans and the Quads in 374–75 because of a not prudent diplomatic preparation. The Roman retaliatory action in 375 is the only military operation in Pannonia in the 4th century that can be accurately re-enacted, and I will try it in my essay.

A korábbi kutatások eddig leginkább a principatus kor hadieseményeinek feldolgozásával foglalkoztak, különös tekintettel a római hódítással összefüggő hadműveletekre, Traianus dák háborúira,¹ valamint a nagy markomann háborúra.² A késő római harci eseményekkel ellenben már jóval kevesebbet foglalkozott a kutatás, sokkal inkább a kor erődépítészetének vizsgálatára koncentrált ma is, mint a konkrét hadműveletek elemzésére, azok rekonstrukciójára. Ennek az aszimmetriának az a fő oka, hogy a késő római korban a Kárpát-medencében lezajlott hadműveletekről csak meglehetősen vázlatos írások maradtak ránk, melyeket csak más források bevonásával, terepbejárásokkal, valamint a lehetséges alternatívák tüzetes vizsgálatával lehet eredményesen értelmezni, és így megközelítőleg pontosan rekonstruálni az adott hadieseményt. Ebbe a kategóriába tartozik I. Valentinianus császár 375-ben a kvádok ellen vezetett megtorló hadjárata is.

1 Első dák háború 101–102, második dák háború 105–106.

2 166–180.

A 374-es kvád–szarmata támadás és az azt követő római büntetőhadjárat mindenképpen fontos állomása volt a Kárpát-medence hadtörténetének, hiszen ez volt a „régiszo szomszédok utolsó háborúja”. Ezt követően ugyanis, a gótok beözönlése után gyökeresen átalakultak a térség katonai, etnikai, és politikai viszonyai. Így az általam vizsgálni kívánt események egy korszak végét jelzik. Ezenfelül ez a hadjárat az egyetlen IV. századi hadiesemény a vizsgált régióban, melyen keresztül elemezni lehet a késő római hadsereg harceljárásait. Éppen ezért, a továbbiakban kísérletet kívánok tenni a 374/75-ös események rekonstruálására, különös tekintettel a római büntetőexpedíció logisztikai, hadszervezeti hátterére és a hadjárat során alkalmazott taktikai eljárásokra. Ennek érdekében tüzetesebben meg kívánom vizsgálni a háború kirobbanásának okait, a diplomáciai játszmákat, valamint a végkifejtet. Legvégül pedig az eseményekből levonható stratégiai és taktikai konklúziókat szándékozom bemutatni.

I. Valentinianus védelmi stratégiája és a háborúhoz vezető út

A negyedik század 60-as éveiben a birodalom nyugati felének határvédelmére egyre nagyobb nyomás nehezedett a különféle germán népek részéről, melyeket a korábbi keretek között a római határvédő alakulatoknak egyre nehezebb volt elhárítani. Ezt a veszélyt felmérve állt elő a pannoniai származású császár, I. Valentinianus³ egy óriási vállalkozás tervével. Politikájának középpontjába a határok megerősítését tette, ahogy azt Ammianus is írja: „*Valentinianus ugyanis uralkodásának kezdetétől fogva dicséretesen, de túlzott buzgalommal iparkodott a határokat megerősíteni*”⁴

Valentinianusnak köszönhetően a birodalom nyugati felében nagy volumenű munkálatok vették kezdetüket a 360-as évek második felében. A Rajna és a Duna mentén sorra újjították fel a már esetenként több évszázados múltra visszatekintő erődöket, de rengeteg új erődöt, kiserődöt és egyszerű burgust is építettek. Mi sem bizonyítja a vállalkozás nagyságát, mint hogy a ma ismert késő római katonai objektumok túlnyomó többségében megfigyelhető a valentinianus-kori renoválás, vagy éppen pont ekkor emelték őket. A császár ezzel a programmal egyértelműen defenzív stratégiát választott a határokon jelentkező problémák megoldására, de ugyanakkor nagyon fontos szerepet kaptak az offenzív taktikai elemek is. Ezt bizonyítja az ekkor nagy számban épített kikötő-erődök rendszere a Rajna, Majna és a Duna mentén, a stratégiaileg fontos átkelőhelyeknél.⁵

Ezeket a kikötő erődöket a kutatás nógrádverőcei-típusú kiserődökként szokta emlegetni. Közös vonásuk, hogy egy nagyméretű téglalap vagy négyzet alaprajzú központi épületből álltak, mely több emelet magas volt, ami a legénység szálláshelyeül

3 Császár a birodalom nyugati felében 363–375.

4 AM. XXIX./6.

5 Az ilyen erődített hídfőállások azonban nem csak a Duna vidékére voltak jellemzők, hanem a Rajna és a Neckar völgyére is, ahol Engrs bei Neuweit, Zullerstein, Neckarau és Ladenburg környékén ismerünk hasonlóakat. Valeriai határszakaszon viszont igazán nagy sűrűségben fordulnak elő, hiszen ilyeneket ismerünk az alábbi helyeken: Szob, Verőce, Kisoroszi-Pásztorkert, Tahitótfalu-Balhavár, Szentendre-Dera patak, Horány, Dunakeszi, Szigetújfalu, Bölöcske, Harta-Káli-major, Dunaszekcső, Bács. De még többet is feltételezhetünk. Visy, 2000. 116–118. / Lőrincz, 1999. 53–57. / Mócsy-Fitz, 1990. 107.

szolgált. A központi épülethez oldalfalak csatlakoztak, melyek L-alakban először a központi épület két oldalfalára merőlegesen futnak, majd 90-fokos törés után a folyóba nyúló oldalfalakban folytatódnak, melyek végén gyakran tornyokat is elhelyeztek, így módon az erőd belsőudvara a folyó felé nyitott, de egyben védett rakodó teret képez.

Az ilyen típusú kikötő erődöket rendszerint a folyó mindkét partján egymással szemben építették fel, és valószínűleg révértelődőhelyként is szolgáltak. Felépítésükre stratégiai szempontok miatt került sor. Funkciójukat tekintve pedig egyértelműen a római hadsereg barbaricumba való átjutását és ottani eredményes tevékenységét voltak hivatottak szolgálni. Azaz a késő római stratégia, hiába volt védekező, mégis számolt azzal, hogy római csapatok viszonylag gyakran fognak katonai akciókat végrehajtani ellenséges területen. Azt, hogy ez a koncepció mennyire fontos részét alkotta Valentinianus elképzeléseinek, bizonyítja, hogy a nógrádverőcei típusba sorolható kikötő-erődök mindegyikénél valentinianusi építés vagy felújítás mutatható ki.⁶

A valentinianusi védelmi stratégia azonban nem állt meg annál, hogy megkönnyítse a római csapatok barbaricumba jutását és hatékony logisztikai hátteret hozzon létre az ott folytatandó hadműveletek számára, hanem ott, ahol azt a stratégiai érdekek megkívánták az első védelmi vonalat is át akarta helyezni az ellenség területére. Ammianus szerint: „*Itt-ott, a folyó túlsó partján is emelt építményeket, megcsontkítva a barbárok határoidékeit.*”⁷ Korábban már akadtak példák a barbaricumba előretolt római védelmi vonalakra, gondoljunk csak a mai Moldova és Ukrajna területén lévő római sáncokra, Diocletianus 294-ben *in barbarico*⁸ történt erődépítéseire, vagy magára a Csösz-árokra. Így elmondható, hogy a császár egy korábbi elképzelést integrált a tervébe, melyből egy háromszorosan tagolt védelmi rendszer elképzelése rajzolódik ki előttünk.⁹

Az első védelmi vonalat a barbaricumba telepített előretolt állások jelentették, melyek a kikötő-erődökön keresztül kapcsolódtak a ripa¹⁰ határvédelmi rendszeréhez, ami a második védelmi vonalat jelentette. A harmadik lépcsőt a birodalom belső területein kiépített városerőd hálózatok jelentették a hozzájuk kapcsolódó veterán, illetve laetus/gentiles telepekkel¹¹, melyek nem csak logisztikai és hadgazdasági bázisok vol-

6 Visy, 2000. 116–118. / Lőrincz, 1999. 53–57. / Mócsy–Fitz, 1990. 107.

7 AM.: XXVIII./2. 2.

8 „*His consulibus casatra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia*” Consularia Constantinopolitana MHG AA; Chronica minora 1.

9 Ferrill 1988. 45.

10 Ripa fogalma: A ripa a Római birodalom folyami határszakasza, limesen a szárazföldi határt értették. Így a dunai határszakaszon ripáról beszélhetünk.

11 Az úgynevezett laetus, gentiles telepek azt jelentették, hogy bizonyos birodalmon kívüli népek, vagy azok csoportjai állami földeken kaptak letelepedési engedélyt, és a polgári közigazgatástól elkülönült egységet alkottak. Közvetlenül katonai igazgatás alá tartoztak és katonai szolgálatot kellett teljesíteniük a római hadseregben. A szarmata telepek kezdetben közvetlenül a lovassági parancsnok alá tartoztak, csak később az V. század elején ezek is átkerültek a gyalogsági parancsnok alá. Az ilyen telepeken élőknek korlátozva volt a provinciabeliekkel való érintkezésük, nem köthettek házasságot velük. Ennek a szabályozásnak a hátterében nyilván a keveredés megakadályozása állt, mivel így akarták elkerülni, hogy jogilag az utódok kikerüljenek a katonai szolgálattal tartozók csoportjából, illetve így akarták megőrizni a nemzeti jelleget, amihez a harcmodor is hozzátartozott. VÁRADY, 1961. 34–35. 37–38.

tak, hanem a birodalom belsejébe betörő ellenség feltartóztatásában is fontos szerepet játszottak, amint azt a 356–357-es galliai események is világosan bizonyítják.¹²

Valentinianus szinte rabjává vált a saját maga által szorgalmazott erősítési programnak, és a barbaricumba tervezett építményeknél csak azok minél előbbi elkészültét tartotta szem előtt, elhanyagolta a megfelelő diplomáciai előkészítést, mely elengedhetetlenül fontos lett volna idegen földön létrehozandó katonai támaszpontok esetében. Az első ilyen alkalomra 369-ben került sor Germania Prima provincia előterében, amikor a császár *„Terveinek megvalósításához azt tartotta a legcélravezetőbbnek, és el is határozta, hogy a Rajnán túl, a barbárok területén Pirus hegyen sebtében egy erődöt építtet.”*¹³

A Prius hegy mélyen az alemann területek belsejében feküdt, a római építőcsapatok pedig meglepetésszerűen, a terület uraival történő minden előzetes egyeztetés nélkül kezdték meg az építkezést. Az eredmény nem is váratott magára sokáig, az alemannok előzetes figyelmeztetés után rövid úton végeztek a munkálatokat végző katonákkal és így az erőd befejezetlen maradt, megrekedt az alapok kijelölésénél. Valentinianus azonban, úgy tűnik, nem sokat tanult az esetből, hiszen öt év múlva a prius hegyihez kísértetiesen hasonló körülmények vezettek a 374–375-ös kvád–római háborúhoz és a császár halálához is.

A valentinianusi erősítési program a 370-es években érte el Pannonia térségét. Ebben a régióban is nagy volumenű építkezésekre, felújítási munkálatokra került sor a Duna mentén, azonban a császárnak még nagyobb tervei voltak, 370-es évek elején előállt a Csörsz-árokrendszer előretolásának tervével, ami a gyakorlatban külső sáncok megépítését jelentette.¹⁴ Ez a Duna–Tisza-közén a belső sáncoktól 10–20 kilométerre északra egy új sáncvonal kiépítésével járt, aminek következtében transiugitanus területek kerültek az új védelmi rendszeren belülre, ez volt a későbbi események elindítója.¹⁵

A transiugitanusok egy kvádokból és szarmatákból álló törzsszövetség volt, a belső sáncok vonalától északra. 358-ban II. Constantius a transiugitanusok szarmatáknak minősítésével kivette őket a kvád Araharius uralma alól, és római védnökség alá kerültek.¹⁶ Ez a védnökség azonban a valóságban soha sem realizálódott. A rómaiak protektorátusa nem terjedt ki a sáncoktól északra, és nincs arra utaló jel, hogy 358–370. között kísérletet tettek volna a kiterjesztésére. Talán pontosan a területre jellemző kibogozhatatlan etnikai viszonyok miatt nem került erre sor. A transiugitanusok a gyakorlatban kvád érdekszférában maradtak 358. után is egy fajta köztes zónaként, a sáncok és a kvád állam között. Úgy tűnik, Róma hallgatólagos beleegyezése mellett a kvádok a 370-es évek elejére integrálták a területet, amelyeket Valentinianus utóbb minden tárgyalás nélkül kisajátított, és amelyekről megkezdték a kvád lakosság szisztematikus elűzését. Ezt Valentinianus abban az esetben tehetette meg, ha az említett területeket valami miatt rómainak foghatta fel, ahogy azt Ammianus is

12 AM.: XVI./2. 1.

13 AM.: XXVIII./2.2.

14 Mráv, 1999. 84. 86–87.

15 Mráv, 1999. 84. 86–87.

16 AM. XVII./12.3.

írja: „A quadusok földjét az Ister folyón túl már római tulajdonnak tekintette, és megerősített táborokat építtetett.”¹⁷ Márpedig a transiugitanus földet római uralom alá tartozó területnek csak az Usaferrel és Arahariusszal kötött 358-as szerződés alapján lehet tekinteni. Mivel a rómaiak e szerződés szerint szarmatának tekintették a transiugitanusokat, érvényesnek gondolhatta Valentinianus az alföldi szarmaták feletti római protektorátust rájuk is, úgy vélte, hogy senkitől sem kell engedélyt kérnie az építkezések megkezdésére. Akárhogyan is értelmezzük a szerződést, azt semmilyen körülmények között nem lehet a kvádokra is vonatkoztatni, ezért kellett őket elűzni a területről, amit Ammianus maga is jogtalannak tartott, hiszen a kvádokkal kapcsolatban ezt írja: „egy teljesen alaptalan koholmány folytán akarták elűzni saját földjeikről”¹⁸ A kvádok elűzését pedig két esetben lehet jogtalannak tartani. Először is a kvádok elűzésére a 358-as szerződés semmiféle jogalapot nem biztosít, az csak a szarmatákra vonatkozott. Másodsor, a kérdéses terület az adott időpontban de facto Gabinius kvád király országához tartozott, akinek az uralmát Róma is elismerte, márpedig tőle senki nem kért engedélyt a munkálatok megkezdésére és a lakosság kitelepítésére.¹⁹

Mint láttuk, elég kétséges jogi háttérrel, de megindultak a sáncrendszer előretolásának munkálatai, melyet Equitius (Aequitius) *comes et magister untriusque militiae* felügyelte, az építkezések tényleges irányítója a valeriai határszakaszon a provincia duxa volt. Ebben a tisztségben 371-ben történt változás, amikor is Terentius Frigeridus követte, aki 373-ig töltötte be ezt a hivatalt.²⁰ Nagyjából a két dux cseréjének időpontjára, vagyis 371-re tehetjük a nagyarányú építkezések megindulását, amit az ekkor épített objektumokból előkerült nagyszámú Frigeridus névvel ellátott bélyeges téglák is bizonyítanak.²¹ A végül befejezetlenül maradt külső sáncokat ekkor kezdték el építeni, azonban az egyszerű vallumrendszer mellett katonai ellenőrzőpontok kiépítésébe is belefogtak a külső sáncok mentén. Ilyen ellenőrzőpontot tárt föl 1967–68-ban Soproni Sándor Hatvan-Gombospusztán.

A szóban forgó objektum három részből állt. Egy kerítés által körülvett őrtoronyból, egy kéthelyiséges barakkból és az egészet körülölelő sáncárokrendszerből.²² Az őrtorony a kerítéssel együtt 14,87 x 15,70 méter alapterületű, elrendezése és arányai megfelelnek a limes mentén ugyanebben az időben épített más őrtornyok analógiájának.²³ A toronytól mintegy 58 méterrel észak-nyugatra állt a 22,30 x 9 méteres, kéthelyiséges barakképület.²⁴ A barakk mérete nem valószínűsít egy kisebb szakasznál nagyobb védőrséget, vagyis egy késő római kiserőddel van dolgunk, melynek formája, építési stílusa és a benne talált bélyeges téglák (AP VALENTINI, FIG SAB) Valentinianusi építésre utalnak.²⁵ Elhelyezkedése alapján a kiserőd rendeltetése is

17 AM. XXIX./6.1.

18 AM. XXIX./6.1.

19 Mráv, 1999. 87.

20 Lőrincz, 1976. 104–105. / Mócsy–Fitz, 1990. 85. / Lőrincz, 1999. 54.

21 Lőrincz, 1999. 53–57.

22 Soproni, 1970. 23.

23 Soproni, 1970. 17. / Visy, 2000. 116–118.

24 Soproni, 1970. 23.

25 Soproni, 1970. 21–22. 25.

egyértelmű, a külső sáncok vonalában egy átkelőhelyet kellett őrizni a Zagyván.²⁶ Már Soproni is megállapította, hogy a gyér leletanyagból következően a Hatvan-Gombospusztai őrállomás nem lehetett sokáig használatban.²⁷ Szerintem azonban ténylegesen soha nem is vették használatba megépítése után az objektumot, mivel az a rendszer, aminek a része lett volna, sohasem készült el.

Egy ilyen kis őrállomásnak önmagában messze a többi római objektumtól semmi értelme nem lenne, csak egy rendszer elemeként képzelhető el a megépítése. Ebből az következik, hogy a külső sáncok vonalán több hasonló őrállomást tervezhettek építeni vagy építhettek meg ténylegesen is, de ezekből az említett példán kívül nem ismerünk másikat. Mindenesetre egy ilyen őrállomásokból álló rendszernek szüksége volt egy olyan ellátó központra, ami a térségbe telepítendő csapatok központi bázisául szolgált. Ezt a szerepet nyilvánvalóan a Göd, Bócsa-Újtelepnél található nagyméretű kő római létesítmény volt hivatott ellátni.²⁸ Ezt az erődöt még Soproni azonosította, és a felszínen talált tegula töredékek alapján Valentinianus korára datálta,²⁹ de ásásokat nem végzett. Ma viszont Mráv Zsolt közelmúltban végzett ásásai alapján többet tudunk az erőről. Tudjuk, hogy építését Frigeridus hivatali idején kezdték, alapterülete 450 x 300 méter, alakja pedig ovális, és 12 méter átmérőjű kerek tornyokkal van ellátva.³⁰ Ezek alapján bátran állíthatjuk, hogy a kérdéses erőd az egyik legnagyobb barbaricum római katonai létesítmény lett volna, ha valaha elkészül, azonban építése is hasonlóan a pár évvel korábbi Prius-hegyi példához az alapozásnál félbeszakadt. Már csak mérete és fekvése miatt is ennek az objektumnak az építése sértette legjobban a transiugitanusok és a kvádok érdekeit. A Magyarország Régészeti Topográfiája 9 című könyv 4. térképe alapján ugyanis az erőd 3 kilométerre fekszik a Dunától és 7 kilométerre északra a belső sáncok vonalától, mélyen transiugitanus területeken belül, annak is a legsűrűbben lakott vidéke (Hartyán és Gombás patakok völgye) tőszomszédságában.³¹

Egy ekkora, a sáncok előretolásával létrejövő védelmi rendszernek és a Göd, Bócsa-Újtelepnél fekvő erődnek jó összeköttetésre volt szüksége a Duna jobb oldalán álló római erődökkel. Ezért a belső sáncok vonalától északra a Dunakanyartól az Ipoly torkolatáig megerősített átkelőhelyeket építettek. Minden biztonnal első lépésként még a nagyobb barbaricum építkezések megkezdése előtt.³² Ez azért valószínű, mert az átkelő (Szob, Verőce, Tahitótfalu-Balhavár, Dunakeszi, Szigetmonostor, Horány, Szentendre–Dera patak) mind befejezettek, és ezekre már szükség volt ahhoz, hogy megindulhassanak az építkezések a Barbaricumban. Korábban ezekről a megerősített hídfőállásokról a kutatás azt tartotta, hogy II. Constantius idejéből származnak, de újabban Lőrincz Barnabás mindegyiknél Valentinianus kori építést álla-

26 Soproni, 1970. 17. / Soproni 1978. 81–86.

27 Soproni, 1970. 19.

28 Soproni, 1970. 27. / Soproni, 1978. 81–82. / Mráv, 1999. 85.

29 Soproni, 1970. 27.

30 Visy, 2003. 198–200. / Mráv, 2003. 83–108.

31 MRT 9. 4. térkép

32 Visy, 2000. 50–51. 53. 54–55. / Lőrincz, 1999. 53–56.

pított meg.³³ Ez pontosan illik abba a koncepcióba, ami ezeket a létesítményeket a sáncok előretolásával kapcsolja össze. Ezeknek az átkelőknak a rendszere három útvonalat biztosított a Duna jobb partján állomásozó római egységek számára, amelyeken át gyorsan felvonulhattak a kisajátított transiugitanus területekre. A három útvonal a következő volt:

- I. A szentendrei erődből, Constantiamból (a korábbi *Ulcisia Castra*) indult, és a Dera patak–Horány–Dunakeszi útvonalon jutott a transiugitanus föld déli részére, és a Bócsa-újtelepi erődöt is ezen az útvonalon lehetett a legrövidebben megközelíteni.
- II. A második Cirpiből elindulva Tahitótfalu–Balhávár érintésével lehetett a transiugitanus területek középső vidékére behatolni.
- III. A harmadik útvonal kiinduló pontja szintén Cirpi volt, de innen Kisoroszi–Pásztorkert–Verőce felé folytatódott és a Börzsöny lábánál érte el a transiugitanus területeket.

A 371–374. között folytatott Csörsz-árokrendszer előretolásával kapcsolatos építkezéseket három csoportba lehet osztani: 1. Sáncok, ellenőrzőpontok, 2. Göd, bócsa-újtelepi erőd, 3. Megerősített hídfők. Ezek voltak tehát azok az objektumok, amelyek építése miatt a kvádoknak el kellett költözniük, és amik miatt mind formális, mind informális csatornákon keresztül tiltakoztak: „Az ottani lakosok méltatlankodnak emiatt, de kezdetben csak óvatosan, követséggel és titkos tárgyalásokkal igyekeztek védekezni”³⁴ Ennek eredményeként Equitius ideiglenesen felfüggesztette a munkálatokat és vizsgálatot indított. Ám az udvari intrika közbeszólt: „*Maximunus* azonban, aki valósággal kereste a jogtalankodásra való alkalmat és nem tudta megfékezni veleszületett gőgjét, amit a praefectusi méltóság még csak fokozott, kárhóztatta Equitiusnak, *Illyricum* akkori főhadparancsnokának tevékenységét, mivel szerinte annak makacssága és tunyasága miatt nem készült el még mindig az a létesítmény, amelyet a parancs értelmében szorgalmaznia kellett volna. Hozzáfüzte, mintha a közjó érdekét tartaná szem előtt, hogyha az ő fiára, *Marcellianusra* bízna a hadvezéri hatalmat *Valerian*ban, akkor az erődítmény minden késedelem nélkül elkészülne.”³⁵ A létesítmény, amit a parancs értelmében szorgalmazni kellett volna, nyilvánvalóan a Göd, Bócsa-újtelepi erőd volt, mivel az az egyetlen olyan ismert objektum, ami ekkora jelentőséggel bírhatott.

Végül az intrikák hatására 373-ban Frigeridust leváltották, és helyette Marcellianust lett a dux *Valerian*ban, akinek bizonyítania kellett, ezért minden áron keresztül akarta vinni a császár akaratát, vagyis az építkezéseket be akarta fejezni.³⁶ 374. tavaszán ezért újra kezdték a munkálatokat, ami ismételten kiváltotta a kvádok tiltakozását. Marcellianus először hajlott a tárgyalásokra *Gabinus* kvád királlyal. Hamar kiderült, hogy az álláspontokat nem lehet egymáshoz közelíteni, ezért az ifjú dux végzetes lépésre szánta el magát. Meggyilkoltatta *Gabinus*t egy vacsorán.³⁷ A gyilkosság megítélésével azonban óvatosan kell bánnunk. Ahhoz, hogy ítéletet mondjunk az ifjú dux tetteről, ismernünk kell a tárgyalások menetét és a kvád belpolitikai helyzetet. Mint-

33 Visy, 2000. 50–51. 53. 54–55. / Lőrincz, 1999. 53–56. / Soproni, 1978. 71.

34 AM. XXIX./6.1

35 AM. XXIX./6.2.

hogy az álláspontok nem közeledtek a tárgyalások során, a háború már elkerülhetetlen volt, így a gyilkosság akár az utolsó kétségbeesett kísérlet is lehetett a háború elkerülésére. Bízva abban, hogy a Gabinius utáni zűrzavarban a kvádok egymásnak esnek, ezt kihasználva, mégis csak véghez lehet vinni a császár parancsát. Igaz akármilyen szándéka is volt Marcellianusnak, a gyilkosság lett a kvádok *casus bellije*. A kvád király meggyilkolását nagyjából 374 májusára tehetjük, mert tudjuk, hogy a gyilkosságot követő kvád támadás aratás idején, azaz júniusban érte a birodalmat.

A gyilkosság végül kirobantotta a háborút a kvádok és Róma között, ráadásul a szarmaták egy része is a rómaiak ellen fordult, nyilván a sáncrendszer előretolása és megnövekedett kötelezettségeik, a nagyobb arányú római katonai jelenlét miatt az Alföldön. A barbár támadás katasztrofálisan érintette a Birodalmat. A határvédelmet felmorzszolták, ebben minden bizonnyal szerepe volt annak, hogy a római egységek egy része nagy valószínűséggel a barbaricum építkezéseken dolgozott. A támadó barbárok két római légiót is megsemmisítettek.³⁸ A betöréssel járó pusztítás sokkolta a rómaiakat: „Ezután a rabláshoz és fosztogatáshoz kiválóan értő quadusok meg szarmaták szövetkeztek, és egyre messzebb kalandoztak. Férfiakat, nőket egyaránt elhajtottak zsákmányul, s ujjongva nézték a fölperzselt majorok üszkös maradványait, valamint a mit sem sejtő, lekasabololt lakosok szenvedéseit, akiket könyörtelenül legyilkoltak.”³⁹ A kvádok és a szarmaták hónapokig portyáztak Pannoniában, amíg egy nagyobb római sereget meg nem jelent a következő év elején Carnuntumban a császár vezetésével.⁴⁰ Valószínűleg ehhez a 374-es betöréshez köthető a leghíresebb-hírhedtebb pannoniai kincslelet, a Seuso-kincs földbe kerülése is.

A Pannoniába betörő kvádok és szarmaták két római légióra is súlyos vereséget mértek, majd üldözőbe vették a térségben tartózkodó Equitiust.⁴¹ Eredményes ellenállást csak a Duna alsó szakaszánál sikerült kifejtetniük a rómaiaknak, ahol a Sirmiumban tartózkodó Probus prefectus praetorio, gyorsan elrendelte a város falainak a megerősítését⁴², és egy 500 fős íjász egységet is a városba vezényelt.⁴³ Eközben Moesiában Theodosius⁴⁴ több ízben is vereséget mért a támadókra.⁴⁵

Mialatt a kvádok és a szarmaták Pannoniát prédálták fel, a császár az alemann hadszíntéren tartózkodott és erődítési munkálatokat végeztetett a Rajna felső folyásánál Basiliánál (Bázel). Probusnak, a történeletről szóló beszámolóját is itt vette kézhez, és miután értesült a történeletről Paternianus notarius személyében vizsgálóbiztost küldött a helyszínre.⁴⁶

36 Lőrincz. 1976. 104–105. / Lőrincz, 1999. 54. / Mócsy–Fitz, 1990. 85.

37 AM. XXIX./6.2.

38 AM. XXIX./6.4.

39 AM. XXIX./6.3.

40 AM. XXX./5.1.

41 AM. XXIX./6.4.

42 Erre a célra a színházépítésre felhalmozott építési anyagot használta fel.

43 AM. XXIX./6.3.

44 Későbbi császár 379–395. között.

45 AM. XXIX./6.5.

46 AM. XXX./3.1.

A notarius jelentése végül meggyőzte Valentinianust arról, hogy tényleg olyan súlyos helyzet alakult ki a Közép-Duna-medencében, melynek kezelése nem tűr halasztást, így békét kellett kötnie Macrianus alemann királlyal, hogy biztosítani tudja a Rajna-vidéket és csapataival nyugodtan Pannoniába vonulhasson. Azonban mire mindezzel végzett már késő ősz volt, így Treveribe (Trier) kényszerült téli szállásra vonulni.⁴⁷ A római válaszcsepás így 374-ben elmaradt a császár csak 375 tavaszán indult útnak.

Előkészületek

375. tavaszán I. Valentinianus elindul téli szállásáról Illyricumba és csapataival együtt megjelent Carnuntumban. Valentinianus nem véletlenül választotta Carnuntumot hadműveleti bázisának, ez a már több mint 300 éves római katonai bázis ugyanis jó fekvése miatt (a Morva folyó torkolatával szemben, a Duna jobb partján) igen előnyös kiindulópontot biztosított az itt felvonuló római erőknek.⁴⁸ A Duna és a Carnuntumban állomásozó római flotta lehetővé tette a gyors és könnyű vízi úton történő szállítást a pannoni határszakasz katonai létesítményének bármelyikébe, ezen kívül a morvai vízi utat felhasználva még egy, a Kvád Királyság észak-nyugati felébe vezetett katonai vállalkozás utánpótlását is biztosíthatta. Ezeken felül a város szárazföldi utak csomópontjában is feküdt, valamint innen kiindulva Pozsony térségében átkelve a Dunán a kvád központi területek is támadhatók voltak. Egyszóval Carnuntum ideális választás volt egy, a kvádok ellen készülődő hadsereg számára. Másrészt a város katonai jelentőségén kívül már nem bírt semmilyen vonzerővel. Ammiunus kifejezetten romosnak és ósdinak találta a hajdan szebb napokat is látott épületeket: „Ezután bevonult (Valentinianus) Carnuntum illyricumi városba, amely most lakatlan és elhagyatott állapotban van.”⁴⁹ Itt azonban felmerül a kérdés, hogy Ammiunus közlése műve, írásának idejére, azaz 390. körülre vagy 375-re vonatkozik. Hajlok afelelé, hogy elfogadjam ez utóbbi változatot, hiszen logikusan végiggondolva 375-ben Carnuntum nem nyújthatott valami impozáns látványt, lévén, hogy gazdaságilag már hanyatlott, lakói elhagyták a polgárvárost, és az erőd falai közé költöztek.⁵⁰ Ezen kívül nyilván még a pár évvel korábbi földrengés nyomai is látszottak az épületeken, valamint az előző évi barbár betörés is hagyhatott nyomokat.⁵¹ Valentinianust a hadműveleti bázis ilyen lepusztult településre helyezésében annak fekvése motiválta és előnyös katonai logisztikai háttere, hiszen a városban fegyvergyár működött a Notitia Dignitatum szerint, és a környékén található villa-hálózat megfelelő ellátórendszer lehetett egy sereg számára. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy ez a villa-hálózat milyen károkat szenvedett a barbár betörés során A legnagyobb térségben ismert villaközpont a Murocincta nevű állami birtok központja volt, (ma

47 AM. XXX./3.1.

48 AM. XXX./5.1.

49 AM.XXX./5.3.

50 Freisinger-Krinzinger, 2002. 263.

51 Freisinger-Krinzinger, 2002. 263.

Parndorf), ahová Valentinianus a császári udvart szállásolta el, amíg az előkészületek tartottak.⁵²

Az előkészületek pedig meglehetősen elhúzódtak, három hónapba került, amíg a megfelelő mennyiségű élelmet, fegyvert és katonát összegyűjtötték a vállalkozáshoz, de legalább bőven volt idő hadműveletek alapos kidolgozására és logisztikai előkészítésére. „Mialatt tehát a császár három teljes hónapon át Carnuntumban időzött, közben fegyvereket és élelmiszereket gyűjtött egybe, hogy kedvező alkalommal behatoljon quadusok földjére, mert ők okozták a borzalmas vérengzést.”⁵³ Ha ezt a közlést összevetjük Ammiánus korábbi leírásával (AM. XXIX/6.3.), akkor azt tapasztaljuk, hogy a szarmaták felelőségét a pusztításokban 375. nyarán Valentinianus már nem firtatja. Vagyis míg a 374-es pusztítás leírásánál azt mondja, hogy a „rabláshoz és fosztogatáshoz kiválóan értő quadusok és sarmaták szövetkeztek”,⁵⁴ addig a hadjárat fő célpontjaként 375-ben már csak a kvádokat nevezi meg, és őket teszi egyedül felelőssé a történetekért. Ennek többféle magyarázata lehet. Egyfelől elképzelhető, hogy az első forrásban említett szarmaták nem a sáncon belül élő, Rómával kliensi viszonyban lévő szarmatákat kell értenünk, hanem a kvád uralom alatt élő transiugitanusokat, akiket mint láttuk, Valentinianus tervei a legérzékenyebben érintettek, és akiket a rómaiak szarmatának tekintettek.

Másfelől azt a feltételezést sem szabad kizárni, hogy a kliens szarmaták egy része lázadt föl 374–375-ben, és a kvád római háborút akarták felhasználni arra, hogy lazítsanak Rómától való függésükön. Azonban bármelyik verzió történt is meg a valóságban, az tény, hogy Valentinianus nem számolt szarmaták elleni hadműveletekkel 375-ben, és nem is hajtott végre ilyeneket, vagyis azoktól a hírektől, amelyek a szarmatákat is felelőssé tették a pusztításokban, eljutottak a kvádok kizárólagos bűnbakká tételéig. Ennek hátterében egy valami állhat. Tudjuk, hogy Valentinianust nem sokkal a térségbe érkezése után egy szarmata követség kereste fel, amely: „a lábához borult és békés szándékkal könyörögve kérte, hogy jöjjön hozzájuk kegyesen és jóindulattal, mert meg fog róla győződni, hogy népiük semmilyen gonosztettet nem követett el, és ilyenekről tudomása sem volt. Mivel ezt többször elismételték, a császár alapos mérlegelés után azt válaszolta, hogy mindezeket a helyszínen, ahol állítólag történtek kell majd hiteles bizonyítékok alapján megvizsgálni és megbosszulni.”⁵⁵ Mindezekből pedig az következik, hogy a vizsgálat ártatlannak találta a szarmatákat, aminek két magyarázata lehet. Vagy az bizonyosodott be, hogy csak a transiugitanus szarmaták vettek részt a betörésben, és ez esetben mint látni fogjuk meg is kapták a büntetésüket, vagy a kliens szarmaták maguk leszámoltak a Róma ellen fellázadt társaikkal, hogy elkerüljék a császár haragját, és így ok sem volt már a sáncon belüli szarmaták elleni fellépésre.

Mint láttuk, a rómaiaknak három hónapra volt szükségük csapataik és azok ellátmányának összegyűjtésére. Felmerül tehát a kérdés, hogy mekkora is lehetett az a haderő, amellyel Valentinianus belevágott a kvád háborúba. Azt tudjuk, hogy Galliából hozott magával csapatokat. Ennek létszáma azonban nem valószínű, hogy meg-

52 Mócsy–Fitz, 1990 222.

53 AM.XXX./5.3.

54 AM. XXIX./6.3.

55 AM. XXX./5.1.

haladta a tízezer főt, mert ennél több embert nem lehetett elvonnai a galliai provinciákból anélkül, hogy azok védelme ne gyengült volna meg jelentősen. Ehhez még hozzá lehetne adni a scholae palatiae alakulatokat, melyek a korban a császárral tartottak a hadjáratokra, ezek összlétszáma pedig 2500 fő volt. A Notitia Dignitatumban szereplő adatokat csak kritikával vizsgálhatjuk, mivel az említett jegyzék adatai pár évtizeddel későbbre vonatkoznak, valamint csak keretlétszámokat ad meg. Mindenesetre a térségben mozgósítható comitatenses alakulatok teljes létszámát nem lehet 15 ezernél többre tenni, mivel a Notitia ennyit ad meg. Vagyis a Notitia névleges adatait, illetve a 374-es kvád–szarmata támadás által okozott veszteségeket is figyelembe véve, ennek 15 ezer fős comitatenses létszámnak csak a töredéke állhatott ténylegesen Valentinianus rendelkezésére 375-ben. Ezek alapján számításaim szerint a készülő hadjáratban minimálisan kb. 20 000, maximálisan 30 000 katona vehetett részt római részről. Azt, hogy a rómaiak nem lehettek elsöprő létszámfölényben a kvádokkal szemben, alátámasztja, hogy frontális támadás helyett csak korlátozott jellegű hadműveletbe kezdtek 375. nyár végén. Ezen felül kisebb létszámú sereget valószínűsít az a tény is, hogy egy nagyobb sereget a pannoniai elpusztított infrastruktúrája nem lett volna képes ellátni alig egy évvel azután, hogy egy teljes évi termés ment veszendőbe, és a magtárak jó része elpusztult.

A tartalékok összegyűjtése nem kis gondot jelentett, az élelmiszer mellett pedig fegyverekre is szükség volt, ezeket az öt nagy illyricumi fegyvergyár állította elő. Azaz Carnuntum, Aquincum, Sirmium, Lauricanum és Saloniae.⁵⁶ De figyelembe kell vennünk azt is, hogy az öt gyárból kettő (Carnuntum, Aquincum) valószínűleg súlyos károkat szenvedett a 374-es betörésnél. Az előkészületek során, amint azt láttuk, az élelmiszert és a hadianyagokat Carnuntumban gyűjtötték össze, de nem valószínű, hogy az egészet ténylegesen is ott tárolták, mivel logikusnak tűnik azok elosztása a későbbi felvonulási útvonal mentén, ahogy arra más példa is utal a korszak hadtörténelmében. Ammianus Iulianus Apostata 363-as mezopotámiai hadjáratának leírásánál megemlíti, hogy *„A fenti intézkedések után azt színelte, mintha át akarna kelni a Tigrisen, ahol az út mentén előzőleg teroszerűen élelmet halmozott fel.”*⁵⁷ Tizenkét évvel később Valentinianus számára megvolt ugyanez a lehetőség, hiszen Carnuntumból könnyen leusztathatta az ellátmányt Aquincumig, és eloszthatta azt azokban a folyóparti erődökben, amelyeket a sereg vonulás közben érintett. Ez mindenképpen logikusabbnak tűnik, mint az, hogy a limes úton szekerekkel vitték volna az ellátmányt a csapatok után, már csak az energia megtakarítás szempontjából is, hiszen észszerűbb több ezer tonna szállítmányt leusztatni a folyón,⁵⁸ mint igavonó állatokkal végighúzatni a folyó partján.

56 NOT. DIG. OCC. XI. 145–146. ORI. XI. 32–33.

57 AM. XXIII./3.3. Igaz itt megtevéséről van szó, mert a sereg végül nem a Tigris felé vonult, de jól mutatja, hogy a hadianyag elosztását a későbbi vonulási út mentén alkalmazták a késő római korban. A 363-ös mezopotámiai hadjárat és a 375-ös kvádok elleni hadjárat közötti hasonlóságok nem véletlenek, hiszen a vezérkar több tisztje is ott volt Iulianus 12 évvel korábbi offenzívájának tervezői között.

58 Ha a római katonák szokásos három napos 2,8 kg-os ellátmánnyal számolunk, akkor az legkevesebb 2000–3000 tonna élelmiszert jelentett a valószínűsíthető 20–30 ezer ember számára három hónapra és a konkrét hadműveletek időszakára. Füreder, 2002. <http://www.bjkmf.hu/bszemle/hadtort110203.html>

A három hónapos carnuntumi tartózkodás alatt a római hadvezéreknek volt idejük végig gondolni a haditervet, melynek előkészítésében a legfontosabb kérdés az lehetett, hogy milyen útvonalon haladva törjenek rá a kvádok országára. A gyakorlatban három lehetséges útvonal állt a római hadsereg rendelkezésére. Ezek közül az első volt a legegyszerűbb, ami szerint a rómaiak Carnuntumból a mai Pozsony térségébe vonulnak, és ott kelnek át a Dunán, de ez meglehetősen kockázatosnak ígérkezett, lehetett a legnagyobb kvád ellenállásra számítani. Azért is, mert a római hadsereg carnuntumi összpontosításához ezek a kvád területek feküdtek a legközelebb, ezért itt számíthattak a kvádok leginkább a támadásra. A következő lehetséges behatolási pont Brigetionál volt, ahonnan kiindulva a rómaiak a kvád központi területekerek ronthattak rá. Az eddig említett két behatolási pont között (Pozsony térsége, Brigetio), ugyanis nem volt átkelésre alkalmas hely, mivel a Csallóköz és a Szigetköz mocsaras lápvilága akadályozta egy nagyobb inváziós sereg behatolását kvád földre.⁵⁹ A harmadik behatolási lehetőség Aquincum felől volt nyitva, ahonnan a transiugitanus területeket lehetett támadni, azt a kvád államhoz tartozó vidéket, ahonnan az egész konfliktus eszkalálódott.

A 375-ös hadjárat

Ezek a lehetőségek álltak tehát a római hadvezérek előtt, amiket mérlegelve végül a következő terv született: A főszereg áthelyezi a hadműveleti bázist Aquincumba, miközben egy különítmény betör kvád területre, fedezve ezt a hadmozdulatot, majd a főszereg a Dunán átkelve csapdába ejti és megveri a kvádokat. A tényleges hadmozdulatok augusztus második felében kezdődtek, amikor a római sereg elhagyta Carnuntumot és Aquincum felé indult a limes úton, miközben egy Merobaudes és Sebastianus által vezetett különítmény Pozsonynál, vagy Brigetionál kvád területre tört.⁶⁰ A Merobudes–Sebastianus féle különítménynek hármas funkciót kellett ellátnia. Egyfelől pusztítania kellett az ellenség hátszágát, másfelől fedeznie kellett a Duna jobb partján haladó főerők bal szárnyát, harmadrészt pedig meg kellett osztania az ellenséges erőket. Különítmények alkalmazása ilyen jellegű feladatra sem áll példa nélkül a korszak hadtörténetében. Iulianus Apostata már említett 363-as mezopotámiai hadjáratának idején ugyanilyen hadoszlopot küldött a főerők fedezésére: „eredeti elgondolás szerint haladéktalanul harmincezer válogatott katonát bízott az említett Procopiusra; melléje rendelte egyenlő hatalommal Sebastianus comest, Egyiptom volt hadvezérét. Megparancsolta nekik, hogy vonuljanak egyelőre a Tigrisen innen, és fürkésszenek ki mindent éber szemmel, nehogy váratlanul támadás érje őket a védtelenül hagyott oldalról, ami saját tapasztalata szerint gyakran elő szokott fordulni.”⁶¹ Az itt említett harmincezer katonának minden bizonnyal csak a töredéke állt rendelkezésére Merobaudesnak és Sebastianusnak 375-ben, lévén hogy a kvádok elleni háború jóval kisebb léptékű volt, mint Iulianus 363-as nagy mezopotámiai inváziója. Az elgondolás azonban ugyanaz

59 Kurucz, 1914. 21–22.

60 AM. XXX./5.4.

61 AM. XXII./3.2.

volt, a főerőket oldalról fedező több funkciót ellátó kisebb különítmény alkalmazása. A két eset közti hasonlóságot tovább növeli, hogy Sebastianust mind két alkalommal a társvezérek között találjuk. Már maga a tény is érdekes, hogy egy különítményt két egyenlő hatalommal bíró tiszt vezessen, ez a parancsnoki dualizmus ugyanis nem magyarázható azzal, hogy egyikőjük a lovasság, másik pedig a gyalogság parancsnoka lett volna, mivel 375-ben tisztán gyalogos alakulatok alkották a barbaricumba küldött osztagot.⁶² A két egyenrangú parancsnok kinevezésével a császár talán az egyéni akciókat kívánta megelőzni, és biztosítani akarta, hogy a főseregtől leválasztott hadoszlop mindenben az utasításainak megfelelő módon cselekszik.

Mialatt a Merobaudes–Sebastianus féle különítmény betört a kvád területekre Valentinianus a fősereggel Aquincumba vonult.⁶³ Nem tartom valószínűnek, hogy a Dunakanyar érintésével végig a folyó mellett tette volna meg az utat a sereg. Sokkal inkább elképzelhető, hogy Esztergom előtt Tokod felé eltávolodtak a folyótól és a Pílist–Tatabánya felől megkerülve érkeztek meg Aquincumba, ahol Valentinianus: *„a váratlan eshetőségekre felkészülve hajókat gyűjtött össze, nagy sietve hidat veretett, de aztán mégis egy másik helyen kelt át és tört be a quadusok országába.”*⁶⁴ A rómaiak tehát hidat vertek a Dunán Aquincumnál, de mégsem itt keltek át a folyón, ez azt feltételezi, hogy a hídverés csak megtévesztés volt, azt akarták elhitetni a kvádokkal, hogy a Csörsz-árok belső vonalától délre kelnek át a Dunán, ami katonailag indokolt is lett volna, mert így a sáncok fedezetében hajthatták volna végre az átkelést. Az aquincumi híd építésével azt érték el a rómaiak, hogy az ellenség a belső sáncok felől várta a támadást, így erőiket a sáncok előterében összpontosíthatták, míg a lakosság ezek mögött a Börzsönyben keresett menedéket.⁶⁵ A rómaiak azonban a belső sáncok vonalától északra keltek át a folyón, és ott hatoltak be a kvád területekre. Erre enged következtetni Ammianus megjegyzése, aki a betörést a *„quaduok országába”* teszi. Ezt a megjelölést csak a sáncoktól északra lévő transiugitanus területekre lehet értelmezni, mivel azok álltak kvád uralom alatt. Amint azt már korábban vázoltam, három útvonal állt a rómaiak rendelkezésére kiépített átkelőhelyekkel, melyeken keresztül a transiugitanus területekre ronthatnak, és ezzel a sáncok előterében lévő kvád erőket csapdába ejthették a háterszáguktól elvágyva a sáncoknak szorítva.

Aquincumtól a római seregnek így északra kellett vonulnia a Szentendrei-sziget takarásában, aminek római ellenőrzés alatt kellett állnia a terv megvalósításához. A szigetre vagy Constantiamnál vagy Cirpinél keltek át, bár ez utóbbit valószínűbbnek⁶⁶ tartom, mert ameddig lehetett, a rómaiak nyilván a Duna jobb partján haladtak

62 AM. XXX./5.4.

63 AM. XXX./5.4.

64 AM. XXX./5.4. A váratlan átkelés nagyon fontos volt, mivel ahogy arról Ammianus már korábban tudósít (AM.XIV./10. 1.), a germánok ekkor már képesek voltak arra, hogy hajítófegyverekkel lehetetlené tegyék a rómaiak számára a hídverést. A késő római korban a római hadseregnek mûgy is egyre többször kellett erőszakos folyami átkelésekre számítania: *„Mindenek előtt arra kellett ügyelnünk, hogy az ellenséges lövedékek ne akadályozzák meg a szilárd gerendázatú híd építését.”* (AM. XVII./13.8. az idézet a 358-as szármataék elleni hadjáratra vonatkozik.)

65 AM. XXX./5.4. / Paulovics, 1934. 162.

66 Nógrádverőcei hídfő Fotó: B.P.

és csak a kijelölt célhoz minél közelebb mentek át a szigetre. Ezért azt valószínűsítem, hogy a római sereg Cirpinél Tahitótfalu felé kelt át a szigetre, onnan Kisoroszi-Pásztorkert átkelőn keresztül a verőcei megerősített kikötőnél értek át a bal partra.⁶⁷ A verőcei hídfő ekkor romokban hevert, nyilván még az előző évi támadás eredményeként. Ezt bizonyítja, hogy Paulovics 1934-es feltárása, mely során földre zuhant, tűzben meggörbült tetőcserepeket talált.⁶⁸

Felmerül a kérdés, hogy milyen módon tudtak a rómaiak a leggyorsabban pontonhidat építeni a Dunán. Erre a célra a legalkalmasabbnak a Vegetius által leírt monoxüloszokat tartom, melyekről Vegetius így ír: *A légió visz magával egyetlen fatörzsből kivájt csónakokat is, igen hosszú kötelekkel és olyan vasláncokkal, hogy összekötve velük ezeket az ügynevezett monoxüloszokat és deszkákat fektetve rájuk, a gázolhatatlan folyókon gyalogság és lovasság egyaránt veszély nélkül kelhessen át.*⁶⁹ Másol: *„Alkalmasabbnak bizonyult azonban, ha a seregszekereken monoxüloszokat visz magával, azaz valamivel szélesebb csónakokat, melyeket egyetlen fatörzsből vájtak ki, és amelyek a fa anyagához és finomságához képest a legkönnyebbek. Hasonlóképpen készenlétben tartanak deszkákat és vaskapcsokat. Így aztán gyorsan megépül a híd, és kötelekkel megerősítve (azért ezeket ugyancsak kéznél kell tartani) kellő időben egy kőhíd ívének szilárdságát biztosítja.*⁷⁰

Monoxüloszok alkalmazásával gyorsan megépíthették a hidat, melynek hídfőjénél merevítésre cölöpöket használtak. Azt, hogy az átkelés Verőcénél történt meg, Ammianus leírása is alátámasztja, mely tökéletesen megfelel a verőcei hídfő környezetének: *„Azok (kvádok) a sziklás hegyekről figyelték jövetelét (Valentinianus B.P.), ahová nagyobb részük a jövőbeli események miatt nyugtalanodva és aggódva hozzátartozóival együtt elköltözött. Szinte megbénultak a rémülettől, amikor saját földjükön, minden várakozás ellenére megpillantották a császári hadijelvényeket.*⁷¹

A leírásban szereplő sziklás hegyeket pedig csak Váctól északra lehet keresni olyan közel a Dunához, ahonnan a kvádok könnyen megfigyelhették a római átkelést, de a rómaiak is láthatták őket. A verőcei megerősített átkelőhely környezete katonai szemmel pontosan megfelel az átkelés katonai kívánalmainak, Ammianus leírásának. A helyszínen végzett terepbejárás bizonyította, hogy az átkelés feltételezhető helyével szemben lévő hegyekről nem csak a kvádok figyelhették a rómaiakat, de azok is láthatták őket, hiszen nem esnek olyan messze a Dunától (kb. 500–900 m), hogy szabad szemmel ne lehetett volna látni a kvád felderítőket.

Az átkelést szemlélő kvádok nagyon meglepődtek, mert nem erről várták a támadását, hanem délről, a sáncok felől.⁷² A rómaiak megtévesztő művelete nem sike-

67 A római sereg transiugitanus területekre történő betörése Dunakeszinél, illetve Tahitótfalu-Balhavárnál is megtörténhetett. De én itt a legvalószínűbb nógrádverőcei átkelést vizsgálom.

68 Paulovics, 1934. 160.

69 VEG. II./25.

70 VEG. III./7.

71 AM. XXX./5.4.

72 A barbárok már jól ismerték a különböző római alakulatokat, hiszen már nemzedékek óta harcoltak ellenül, sőt az adott időpontban már nem egy barbár is szolgált soraikban. Így már a csapatok jelvényiből (amiket a pajzsokra festettek) pontosan tudhatták, hogy milyen harcértékű római erőkkal állnak szemben. (AM. XVI./12. 2.)

rült, mert az átkelés lelepleződött, a kvádok „sziklás hegyekről figyelték”⁷³ azt. Ezért Valentinianusnak végül nem sikerült megütköznie a kvádokkal, csak a Börzsönybe menekültek tudott bosszút állni. Mráv Zsolt feltételezése szerint a császár a Göd, bócsaújtelepi félbehagyott erődöt is meglátogatta ekkor, ami nagyon is valószínűsíthető, hiszen annak építését a szíven viselte, és az a terület, amelyen az erőd fekszik, római ellenőrzés alá került a hadjárat során.

A római haditerv tehát nem vált be maradéktalanul, nem sikerült csapást mérni a kvád erőkre, ezért a hadműveleteket a következő évben is folytatni akarták, ahogy arra több körülmény is utal.⁷⁴ Először is a hidat nem bontották le, csak később a császár halála után. Másodszor Sebastianus és Merobaudes különítménye továbbra is barbaricumban maradt. Harmadszor pedig, Ammianus Valentinianus halála után arról beszél, hogy a „küszöbön álló hadjáratot elhalasztották”⁷⁵, ami nyilvánvalóan a már a következő évre tervezett hadműveletre vonatkozik.

A 375-ös hadjárat befejezése után a római csapatok téli szállásra vonultak Aquincumba és más kisebb erődökbe.⁷⁶ A csapatok szétesztését indokolta a határvédelem biztosítása, mivel mindig fennállt a hadiállapot a kvádokkal, valamint az ellátási nehézségek kiküszöbölése is. Valentinianus végiglátogatta a határ menti erődöket, és ekkor érte a hír, hogy a kvádok békekövetséget menesztettek hozzá. A császár először mérlegelte, hogy egyáltalán tárgyalásokba bocsátkozzon-e, mert mint láttuk, 376-ban folytatni akarta a háborút, de végül a sereget sújtó járvány és élelmiszerhiány miatt⁷⁷ Equitius javaslatára úgy döntött, hogy Brigetióban, a római–kvád kapcsolatok diplomáciai központjában hajlandó tárgyalni.⁷⁸

A kvádok kezdeményezése érthető volt, mert 375 novemberében kedvezőbb tárgyalási pozícióban voltak, mint azt korábban remélhették, nem tudhatták, hogy mit hoz a jövő. A háború folytatása pedig nem sok jót ígért. Elmondható, hogy a kvádok számukra a legkedvezőbb időpontban kezdeményezték a béketárgyalásokat. A kvádok ugyanis nem szenvedtek súlyos vereséget, a római sereget viszont tizedelte a járvány és az éhínség. Mindezen tényezőket azonban Valentinianus figyelmen kívül hagyta, és a győztes pozíciójából kívánt tárgyalni. A kvádok persze minden felelőséget elhárítottak magukról és a törzsi kötelékbe nem tartozó rablókat okolták a betörésekért, végül pedig még a rómaiak felelőségét kezdték feszegetni: „Hozzáfűzték még és megállapították – mintha ez elég volna az események igazolására – ,hogy a várépítésnek jogtalanul és alkalmatlan időben történt megkezdése feltűzelte az egyszerű emberek szívét.”⁷⁹ A

73 AM. XXX./5.4.

74 AM. XXX./10.1.

75 AM. XXX./10.1.

76 A késő római korban gyakori volt a csapatok szétesztása különböző erődökben, városokban a könnyebb ellátás miatt. (AM. XVI./4. 1.)

77 Úgy tűnik a hadjáratot megelőzően összegyűjtött élelmiszer már nem volt elegendő arra, hogy a teljes sereg a térségben telegen. Ez azt támasztja alá, hogy eredetileg a római hadvezetés nem számolt azzal, hogy jelentősebb létszámú erőnek kell Pannóniában telegen. Vagyis az eredeti tervek szerint 375-ben be kellett volna fejezni a háborút. Ezzel szemben mint látjuk, a császár 376-ra is tervezett kvádok elleni hadműveleteket.

78 AM. XXX./5.4.

79 AM. XXX./6.1.

kvádok tehát egyszerűen a rómaiak jogtalan építkezéseit jelölték meg a konfliktus kiváltó okaként, ami fedte a valóságot, de ezen Valentinianus annyira feldühödött, hogy agyvérzést kapott, és még az nap, november 17-én meghalt.

A kvád diplomácia okosabb volt a rómainál, jobban tisztában volt lehetőségeivel és a kialakult helyzetet is reálisabban értékelte, ennek megfelelően hátrította a felelősséget, és a rómaiak szerepét hangsúlyozta. A császár váratlan halála azonban sok mindent megváltoztatott és átrendezte az ügyek fontossági sorrendjét.

Válságkezelés Valentinianus halála után

A császár halála rengeteg problémát hozott napvilágra, melyek közül az utódlás kérdése volt a legégetőbb. Mivel Valentinianus halála váratlan volt és senki nem számított rá, a császár környezete számára fontos volt, hogy azelőtt cselekedjenek, mielőtt a halálhír elterjedésével párhuzamosan trónkövetelők lépnének fel. Az elit tagjai ezért minél előbb saját jelöltet akartak hatalomra jutatni, hogy bebiztosítsák pozícióikat, erre pedig a legalkalmasabb a még gyermek II. Valentinianus volt, mivel az ő hatalomra juttatása nem járt volna politikai irányvonalváltással, mivel a gyakorlatban I. Valentinianus emberei gyakorolták volna továbbra is a hatalmat, és így nagyobb zökkenő nélkül kerülhetne sor az uralkodó váltásra. Ehhez azonban meg kellett akadályozni, hogy II. Valentinianus beiktatása előtt más trónkövetelők is fellépjenek, erre pedig legfőbbképpen a Pannonia térségében lehetett számítani, mivel csak itt terjedhetett el a császár halálhíre rövid időn belül. A politikai elit célja az volt, hogy birodalom többi részébe I. Valentinianus halálának a híre egyszerre érkezzen meg II. Valentinianus trónra lépésével.

A pannoniai régióban egy olyan ember volt, Sebastianus, aki veszélyeztette ezt a tervet, aki nagy népszerűségnek örvendett a galliai csapatok körében, s ezért féltő volt, hogy azok puccsot hajtanak végre, és Sebastianust emelik trónra.⁸⁰ Maga Sebastianus a császár halálának időpontjában még kvád területen tartózkodott Merobaudessel együtt, ezért nem értesülhetett azonnal a történetekről. A politikai elit pedig pont ezt használta ki, amikor a császár nevében egy hamis levelet küldtek: *„a főrangúak abban állapodtak meg, hogy lebontják az ellenséges területre való betörés céljából vert hidat, és Merobaudest Valentinianus megbízásából – mintha az még életben volna – sürgősen visszahívják. Ő azonban éleseszű ember lévén kitalálta, mi történt, vagy talán az ő visszahívó hírnöktől értesült róla, s mivel maga is gyanakodott, hogy a galliai hadsereg megzavarván az egyetértést, azt koholta, a császártól parancsot kapott, hogy térjen vissza a hírnökkel együtt megszemlélni a Rajna partvidékét, mivel a barbárok dühe állítólag fokozódott. Egy titkos utasítás értelmében Sebastianust, aki még nem tudott a császár haláláról, messzire elküldet, mert ez nyugodt, békés természetű ember volt ugyan, de mivel nagyon népszerű volt a katonák körében, az akkori körülmények között különösen óvakodni kellett tőle.”⁸¹*

Miről is van itt szó? A kvád területen állomásozó római különítményt két magas rangú parancsnok közül az egyiket el akarták távolítani, a másikat viszont be akar-

80 AM. XXX./10.1.

81 AM. XXX./10.1.

ták vonni a hatalomváltásba, hogy ezzel biztosítsák annak zökkenőmentességét. Ezért Merobaudest titokban értesítették Valentinianus haláláról, aki így részt vett Sebastianus félrevezetésében, mivel ő tudta, hogy hamis az a parancs, amivel őt a Rajna-vidékre és előtte a császár elé rendelik, bár valószínűleg ezzel megmentette parancsnoktársa életét, mert ha Sebastianust a nem „küldik el messzire”, nyilván gondoskodni kellett volna arról, hogy semmiképpen se okozzon zavart a hatalomátvételben. Persze mindenkinek az volt az érdeke, hogy minden simán és gördülékenyen menjen. Sebastianus megölése pedig zavargásokat idézett volna elő a galliai csapatok körében.

Miután Sebastianustól sikerült megszabadulni, Merobaudes Brigetióba ment, hogy egyeztessen a politikai elit tagjaival. Erre azért volt szükség, mert az ő személye jelentette a hadsereg támogatását II. Valentinianus trónra lépéséhez. II. Valentinianusért Murocintába küldettek, minden valószínűség szerint még azelőtt, hogy Merobaudesszel egyeztettek volna, mivel Valentinianust november 23-án már augustusszá kiáltotta ki a hadsereg Aquincumban. Ha figyelembe vesszük, hogy Merobaudes a császár halála után csak napokkal érkezhett meg Brigetióba, hogy a hatalomátvételről tárgyaljon a politikai vezetőkkel, akkor láthatjuk, hogy 2–3 nap alatt kellett volna egy hírnöknek eljutnia Murocintába és a gyermek császárnak onnan Aquincumba. Ezért azt tarom valószínűnek, hogy Merobaudes csak az utólagos hozzájárulását adhatta a már eldöntött tényhez.

A háború értékelése

A római hadsereg a 375-ös hadjárat során annak ellenére, hogy végül nem járt sikerrel, ékes bizonyítékát szolgáltatva annak, hogy a késő római hadművészet legalább olyan magas fokon állt a IV. században is, mint az előző korszakokban. A kudarc végül nem a római katonai vezetés hiányosságai, hanem a nehéz körülmények és a véletlen miatt következett be. *A rómaiak ugyanis alapos tervezésről és nagyfokú felkészültségről tettek tanúbizonyságot.*

A körülményekhez messzemenően alkalmazkodott Valentinianus, amikor Carnuntumot jelölte ki az előzetes csapatösszevonások helyszínéként, mivel onnan fenyegetni tudta a kvádok hátországát, és így azok arra kényszerültek, hogy visszavonuljanak az előző évben megszállt római területekről. Ezt pedig a carnuntumi állomásozással a rómaiaknak úgy sikerült elérniük, hogy nem kellett nekik bevonulniuk az elpusztított területekre, ahol a sereg ellátását nem lehetett volna kielégítően megoldani. Vagyis a császár már a bázis megválasztásával elérte, hogy a kvádok visszavonulásra kényszerüljenek római területekről a saját földjük védelmére. Így a rómaiak egyetlen kardcsapás nélkül sikeresen helyezték át az elkövetkező harcok súlypontját a barbár területekre.

Ezt követően a római hadvezetés képes volt arra is, hogy felmérje, a térségben lévő erők és készletek elégtelenek arra, hogy azonnal megtorló akciót indítsanak a kvádok ellen. A hadműveleteket meg sem kezdték addig, amíg a kellő mennyiségű készlet és kellő számú katona nem állt rendelkezésre, vagyis amíg a római hadsereg hadipotenciálja nem érte el azt a szintet, amivel már nagy esélye volt a győzelemre. A római hadvezetés azonban azt is fel tudta mérni, hogy a rendelkezésére álló erőfor-

rások nem elégségesek nagyobb volumenű támadó hadműveletek végrehajtásához, ezért egy kortlátozott jellegű csapásmérésre készültek, ami azzal számolt, hogy megtevésztés segítségével képesek lesznek gyorsan döntő vereséget mérni az ellenségre.

Ahhoz, hogy a kvádokat meg tudja lepni a római hadsereg, el kellett érni, hogy a kvádok ne tudják, hogy hol akarnak átkelni a Dunán. Ezt a célt szolgálhatta a hadműveleti bázis Aquincumba helyezése is, valamint a gyalogos különítmény kvád területre történő behatolása is.

A másik eszköz, amivel a rómaiak el akarták érni, hogy az ellenség ne tudja, hol fognak lecsapni rájuk, már teljes egészében a *katonai megtévesztés* kategóriájába tartozik. Nagy energiákat fektettek abba, hogy elhittessék a kvádokkal, hogy Aquincumnál fognak átkelni, de ennek ellenére mégis jelentősen északabbra hajtották végre az átkelést. Az eredeti tervbe azonban ennél a pontnál hiba csúszott, mivel az átkelést végző római sereget a kvádok felderítették és mire azok a folyón átkeltek és felfejlődtek, már nem érhették el stratégiai céljukat. Innentől kezdve pedig összeomlott a rómaiak terve.

A római hadvezetés nem készült fel arra, hogy a háborút nem sikerül befejeznie 375. őszén, és itt követte el azt a hibát, ami miatt végül nem sikerült teljes győzelmet aratnia, sőt a császár halálához vezettek a váratlan események. Onnantól kezdve, hogy a római csapatok arra kényszerültek, hogy a végső döntés kierőszakolása előtt téli szállásra vonuljanak a Pannoniában, a vezérkar tudhatta, hogy a rendelkezésre álló erőforrások nem elégségesek a sereg hadipotenciáljának fenntartásához. Ezt jelezte az ős közepére már jelentkező élelemhiány nyomában elharapózó éhínség és járvány. Ezért vette rá Equitius a császárt arra, hogy fogadja el a kvádok békülési ajánlatát. Amíg azonban a római katonai vezetés reálisan mérte fel a lehetőségeket, a császár ezeket nem vette figyelembe a kvád követekkel folytatott tárgyalások során. Mindez pedig durva szóváltást és a császár halálát eredményezte.

Összességében tehát elmondható, hogy a 374–375-ös háborúban a római hadvezetés reálisan értékelte a kialakult helyzetet, és a rendelkezésre álló mozgásteret is helyesen mérte fel. A körülményekhez képest a leoptimálisabb haditervet készítették, melynek végrehajtásában olyan taktikai elemek alkalmazására volt szükség, amik csak fejlett logisztikai háttérrel és átfogó stratégiai, taktikai kombinációs képességekkel voltak kivitelezhetőek. Magukat a hadműveleteket példásan hajtották végre, ám egy véletlen miatt nem tudták elérni céljukat. A római hadvezetés így 375-ben nem aratott győzelmet, de vereséget sem szenvedett, ellentétben I. Valentinianus diplomáciájával és védelmi koncepciójával. Egy évvel a császár halála után ugyanis a gótok kierőszakolták a birodalomba történő beköltözésüket, ezzel a barbárok a birodalom határain belülre kerültek, és értelmüket veszítették a Közép-Duna-medencében a barbár területekre előretolt római őrállomások.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ammianus Marcellinus (AM.): *Róma története*. Ford: (Szepesy Gyula) Budapest, Európa, 1993.
- Balás Vilmos: *Alföldi hosszanti sáncok*. Régészeti füzetek II./9. 1961.
- Ferrill, Arther: *The Fall of the Roman Empire; The military explanation*. London, Thames and Hudson. 1988.
- Freisinger, Herwig–Krinzinger, Fritz: *Der Römische Limes in Österreich*. Wien, Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften. 2002.
- Garam Éva–Patay Pál–Soproni Sándor: *Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken*. In: Régészeti Füzetek II./29. (1983) 7–140.
- Godsworthy, Adrian: *A római hadsereg története*. (Ford: Endreffy Loránd) Alexandra. Pécs, 2004.
- Grant, Michael: *Róma császárai*. Ford: Borhy László. Budapest, Corvina, 1996.
- A hadművészet Ókori Klasszikusai. Szerk: Hahn István, Budapest, Akadémiai, 1963.
- Istvánovics Eszter–kulcsár Valéria: *International connection of the Barbarians of the Carpatian Basin int he 1–5 centuries A.D.* Jósa András Múzeum Kiadványa 47. Aszód–Nyíregyháza, 2001.
- Kurucz János: *Római nyomok a pannoniai Duna-limes bal partján*. Komárom, Jóka Könyvnyomda, 1914.
- Lengyel Alfonz: *The Archeology of Roman Pannonia*. Budapest, Akadémiai, 1980.
- Lőrincz Barnabás: *Die Duces der Provinz Valeria unter Valentiniani I. (364–375)*. Aregia 15. (1976) 99–105.
- Lőrincz Barnabás: *Spätromische Reichsbeamte und die pannoischen Ziegelstempel*. ZPE 61. (1985) 229–234.
- Macdowal, Simon–embleto, Gerry: *Late Roman Infantryman 236– 565 A.D.* Oxford, 1994. (Ospery Military. Warrior Series 9.)
- Mócsy András: *Die spätromische Schiffslände in Contra Florentiam*. In: Folia Archeologica 1958.
- Mócsy András–Fitz Jenő: *Pannonia régészeti Kézikönyve*. Budapest, Akadémiai, 1990.
- Mráv Zsolt: „Valentinianus ... in ipsi Quadorum terris quasi romano iuri iam vindicatis aedificari praesidria castra mandavit.” (Amm. Marc. XXIX./6.2) I Valentinianus kvád külpolitikája egy vitatott Ammianus Marcellinus szöveg hely tükrében. In: Pannoniai kutatások (1999) 77–111.
- Magyarország régészeti topográfiája 9. Budapest, 1993.
- Németh György: *Római Történeti Kézikönyv*. Szerk: Németh György. Budapest, Korona. 2001.
- Paulovics István: *A nógrádverőcei római erőd feltárása*. In: *Archeológiai Értesítő* 61 (1934) 158–163.
- Notitia dignitatum occedunt notitia urbis Constantinopolitana et laterculi Provinciarum*. Szerk: Seeck, Otto, Berlin, Berolini, 1876.
- Soproni Sándor: *Limes Sarmatiae*. In. *Archeológiai Értesítő* 96. (1969) 43–53.
- Soproni Sándor: *Késő római őrállomás Hatvan-Gombospusztán*. In: *Dolgozatok Heves megye múltjából*. 1970. 17–29.
- Soproni Sándor: *Der spätromische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Der Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert*. Budapest, Akadémiai, 1978.
- Southern, Pat–dixon R. Karen: *Late Roman army*. Routledge. Cambridge, 2000.
- Várady László: *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik*. Budapest, Akadémiai, 1961.
- Vegetius, Flavius, Rhenatus: *A hadtudomány foglalatja*. Ford: Hahn István. In: *A Hadművészet Ókori Klasszikusai*. Szerk: Hahn István, Budapest, 1963.
- Visy Zsolt: *A Ripa Pannonica Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 2000.
- Visy Zsolt: *The Roman army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*. Teleki László Foundation. Pécs, 2003.